

Kłodawski, Krzysztof

Ruch naturalny ludności wyznania ewangelicko-augsburskiego płockiej parafii w latach 1809-1863

Notatki Płockie 50/1-202, 20-23

2005

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych mazowsze.hist.pl.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

RUCH NATURALNY LUDNOŚCI WYZNANIA EWANGELICKO-AUGSBURSKIEGO PŁOCKIEJ PARAFII W LATACH 1809–1863

Luteranizm, którego twórcą w XVI wieku był Marcin Luter, zagościł na ziemiach polskich w tym samym czasie. Jednak do końca XVIII wieku luteranie nie posiadali zorganizowanych form funkcjonowania swoich społeczności. Dopiero w ostatnim 30-leciu tegoż wieku po uchwaleniu przez sejm ustawy zezwalającej na osiedlanie się cudzoziemcom, powstaje sieć parafialna na ziemiach polskich¹. Po III rozbiore Rzeczypospolitej jej rozwojowi towarzyszy germanizowanie ziem polskich i osiedlanie się Niemców - w zdecydowanej większości ewangelików - na obszarze zaboru pruskiego. W latach istnienia Księstwa Warszawskiego proces ten uległ pewnej stagnacji, lecz zdynamiczowany został po roku 1815². Wówczas władze carskie sprzyjały procesowi napływu kolonistów niemieckich, spośród których dominującą rolę odgrywali luteranie. Prawne umocowanie zyskali oni na podstawie rozporządzenia namiestnika Królestwa Polskiego z 2.03.1816, które obejmowało szczególną opieką Komisji Rządowej imigrantów, którym miała ona ułatwić osiedlanie się³.

W przypadku Płocka parafia erygowana została 5.06.1804 r.⁴ Księgi parafialne znajdujące się w płockim archiwum zapoczątkowane zostały w połowie 1808 r.⁵ Tak więc dużą niewiadomą stanowią aspekty ruchu naturalnego w latach 1804-1808, podobnie jak w latach 1795-1804, kiedy to mają miejsce początkowe fale napływu luteran. Jedynym - jak dotąd - źródłem informacji ruchu naturalnego tych lat jest zestawienie chrztów, zgonów, ślubów oraz konfirmacji (potwierdzenie chrztu) zawierające zapisy tychże posług religijnych za lata 1796-1808, które podał w swej broszurze poświęconej 125-leciu istnienia parafii ewangelicko-augsburskiej w Płocku, wydanej w 1929r w Płocku pastor Robert Gundlach⁶.

Tab. 1 Zestawienie liczby małżeństw zawartych w latach 1796-1808.

Rok	1796	1797	1798	1799	1800	1801	1802	1803	1804	1805	1806	1807	1808
Liczba	3	5	7	7	4	6	11	10	20	52	35	31	21

Małżeństwo było od początku stawiane wysoko w hierarchii obrzędów religijnych zarówno przez reformatora Kościoła, jak i jego wyznawców.

Pewnym novum, które zmieniło charakter tego sakramentu było odrzucenie celibatu, dyspensy, a także orzecznictwa Kościoła w spornych sprawach⁷. Powyższe reformy miały wpływ nie tylko na funkcjonowanie społeczności

ewangelickich, ale obecnie rzutują na wyniki badań demograficznych.

Przed ich przybliżeniem określę pojęcie małżeństwa, do czego posłuży mi definicja Zdzisława Holzera, który podaje, iż małżeństwo oznacza „zawarcie związku między dwiema osobami płci odmiennej, pociągającego za sobą odmienne prawa i obowiązki współmałżonków ustalone w przepisach prawnych i zwyczajach”⁸.

Akta małżeństw odnotowane w Księgach Metrykalnych zawierają bogactwo informacji, które mogą być wykorzystane nie tylko do tematyki niniejszego artykułu. W zapisach dokonywanych przez pastorów parafialnych znajdują się następujące dane (w kolejności):

- miejsce oraz data wydarzenia;
- świadkowie wydarzenia;
- informacje o panu młodym (imię, nazwisko, zawód, wiek, miejsce zamieszkania, pochodzenie-terytorium);
- informacje o panie młodej (imię, nazwisko, zawód, wiek, miejsce zamieszkania, pochodzenie-terytorium);
- zapowiedzi - ich liczba oraz daty ogłoszeń;
- informacje o zawartej (ewentualnie) umowie przedślubnej;
- informacje (sporadycznie występujące) dotyczące rodziców nowożeńców.

O skali pewnych zjawisk w małżeństwie zachodzących na przestrzeni lat 1809-1863 wśród społeczności ewangelickiej płockiej parafii mówi nam samo zestawienie ilości zawartych związków małżeńskich⁹. Pozwala ona na zaobserwowanie tendencji wzrostowych począwszy od lat 1829-1833, które oscylują wokół 200 zapisów do końca omawianego okresu, a swoje apogeum osiągają w latach 1839-1843

(232 zapisy). Taki rozkład liczebny małżeństw znajduje potwierdzenie tezy o wzmocnionym napływie osadników niemieckich w latach 30-tych i 40-tych XIX w na obszar Królestwa Polskiego.

Dane te potwierdzają również dynamiczny rozwój społeczności luteran w pierwszej porzbirowej fazie osadnictwa sterowanego ogólnie przez władze zaborcze.

Tab. 2 Ilość zawartych związków małżeńskich (cykl 5-cio letni) w latach 1809-1863 (z uwzględnieniem lat 1796-1808)

Lata	1796 1801	1802 1808	1809 1813	1814 1818	1819 1823	1824 1828	1829 1833	1834 1838	1839 1843	1844 1848	1849 1853	1854 1858	1859 1863	RAZEM
Liczba zawartych małżeństw	32	180	51	90	78	128	170	181	232	205	197	210	220	1974
Udział w stosunku do ogółu małżeństw [%]	1,62	9,12	2,58	4,56	3,95	6,48	8,61	9,17	11,8	10,4	9,98	10,6	11,1	100

Luteranie zamieszkujący obszar płockiej parafii nie żyli w odosobnieniu. Zarówno w samym mieście, jak i w okolicznych wioskach obcowali oni z ludnością polską w przytłaczającej części - katolicką. Sytuacja ta potencjalnie sprzyjała procesowi asymilacji - czyli polonizacji. Tezę tą tylko częściowo potwierdza zjawisko mieszanych małżeństw wyznaniowych, które po raz pierwszy w aktach odnotowane zostało w roku 1826¹⁰.

Badania dowiodły zdecydowaną dominację małżeństw wyznaniowo jednorodnych (91,5%), natomiast wśród związków mieszanych - 8,2% to katolicko-luterańskie, a tylko 0,2% luteran z wyznawcami innej niż katolicka religii (tabela 3).

Wśród 1762 analizowanych małżeństw ciekawych informacji dostarcza nam zestawienie stanu cywilnego nowożeńców, na strukturę których wpływ miały oprócz tradycyjnych potrzeb emocjonalnych młodych ludzi również czynniki zewnętrzne: wojny i bardzo często wiążące się z nią zarazy szerzące spustoszenie wśród ludności; głód, straty ludnościowe wśród mężczyzn związane z udziałem w wojnach. Tym niemniej 68,1% to związki kawalerów i panien, natomiast drugą pod względem liczby ślubów stanowią akty, w których co najmniej jedną ze stron była osoba owdowiała (patrz tabela 4) - w sumie ponad 30%. Niewielki procent natomiast stanowiły małżeństwa, w których jedna ze stron była rozwiedziona - około 1,5%.

Tab. 3. Wyznanie nowożeńców za lata 1809-1863 (cykl 5-cio letni)

	Lata	1809	1814	1819	1824	1829	1834	1839	1844	1849	1854	1859	Suma małżeństw w poszczególnych kategoriach wyznaniowych	Udział procentowy poszczególnych kategorii wyznaniowych
		1813	1818	1823	1828	1833	1838	1843	1848	1853	1858	1863		
Typy małżeństw w parafii płockiej za lata 1809-1863 ze względu na wyznanie	ewangelik-ewangeliczka	51	90	78	109	142	164	207	183	182	199	208	1613	91,5
	ewangelik - katoliczka	-	-	-	7	13	5	9	10	7	6	5	62	3,5
	katolik - ewangeliczka	-	-	-	12	151	10	15	11	8	5	7	83	4,7
	ewangelik - inne	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	1	0,05
	inne - ewangelik	-	-	-	-	1	1	1	-	-	-	-	3	0,17
RAZEM													1762	100

Tab. 4. Stan cywilny nowożeńców w latach 1809-1863 (cykl 5-letni).

	Lata	1809	1814	1819	1824	1829	1834	1839	1844	1849	1854	1859	Suma małżeństw uwzględniająca poszczególne typy zawartych związków małż.	Udział procentowy poszczególnych typów związków małżeńskich [%]
		1813	1818	1823	1828	1833	1838	1843	1848	1853	1858	1863		
Typy małżeństw zawartych w latach 1809-1863	kawaler - panna	31	51	60	103	106	115	170	149	136	118	162	1200	68,1
	wdowiec - wdowa	4	13	5	3	16	12	13	9	17	29	16	137	7,7
	wdowiec - panna	7	7	5	10	29	26	30	31	26	40	23	234	13,2
	kawaler - wdowa	7	14	7	9	14	23	17	16	18	22	18	165	9,3
	rozwiedziony - rozwiedziona	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	rozwiedziony - panna	-	2	1	1	4	1	-	-	-	-	1	10	0,5
	kawaler - rozwiedziona	1	2	-	-	-	2	1	-	-	-	-	6	0,3
	rozwiedziony - wdowa	1	1	-	-	-	-	1	-	-	-	-	3	0,1
	wdowiec - rozwiedziona	-	-	1	2	1	2	-	-	-	1	-	7	0,4
RAZEM													1762	100

Jako ciekawostkę można podać, iż bardziej dogłębna analiza małżeństw typu kawaler - panna wykazała, iż wśród panien wchodzących w związek małżeński dominującą rolę odgrywały kobiety w przedziale wiekowym do 19 lat - 41,8% oraz od 20-24 lat - 40,9% (Tabela 6). Natomiast wśród kawalerów zdecydowaną przewagę posiadali mężczyźni w wieku 20-24 lat - 45,7% (Tabela 5).

Wpływ na wszelkie procesy demograficzne wśród luteran należących do płockiej parafii miał niewątpliwie aspekt terytorialny. Należy sobie uświadomić, iż społeczność mniejsza miała charakter wiejsko-miejski z postępującą wraz z upływem lat dominacją liczebną jej części wiejskiej. Drugim składowym - ale jakże istotnym - elementem tego zjawiska jest udział wśród ogółu zawartych małżeństw takich

Tab. 5. Kategorie wiekowe kawalerów wchodzących w związek małżeński w latach 1809-1863 (cykl 5-letni).

	Lata	1809	1814	1819	1824	1829	1834	1839	1844	1849	1854	1859	Suma związków w poszczególnych kategoriach wiekowych	Udział procentowy poszczególnych kategorii wiekowych [%]
		1813	1818	1823	1828	1833	1838	1843	1848	1853	1858	1863		
Kategorie wiekowe mężczyzn w związkach typu kawaler - panna w latach 1809-1863	19 i mniej	2	4	7	25	26	36	15	37	33	36	16	237	19,7
	20-24	11	23	14	34	23	50	96	71	69	50	108	549	45,7
	25-29	13	10	12	23	37	16	37	27	20	21	26	242	20,1
	30-34	2	11	21	14	11	7	9	13	7	5	5	105	8,7
	35-39	1	2	3	4	5	4	7	1	4	2	4	37	3,1
	40-49	2	1	2	2	2	2	6	-	3	4	3	27	2,2
	50 i więcej	-	-	1	1	1	-	-	-	-	-	-	3	0,25
RAZEM												1200	100	

Tab. 6. Kategorie wiekowe panien wchodzących w związek małżeński w latach 1809-1863 (cykl 5-letni).

	Lata	1809	1814	1819	1824	1829	1834	1839	1844	1849	1854	1859	Suma związków w poszczególnych kategoriach wiekowych	Udział procentowy poszczególnych kategorii wiekowych [%]
		1813	1818	1823	1828	1833	1838	1843	1848	1853	1858	1863		
Kategorie wiekowe mężczyzn w związkach typu kawaler - panna w latach 1809-1863	19 i mniej	12	20	24	49	49	66	71	56	47	52	66	502	41,8
	20-24	12	18	18	27	43	39	75	64	61	50	84	491	40,9
	25-29	5	6	14	18	10	6	16	21	23	13	15	147	12,2
	30-34	1	5	2	6	4	4	6	7	5	1	6	47	3,9
	35-39	-	1	2	2	-	-	2	-	-	1	1	9	0,75
	40-49	1	-	-	-	-	-	-	1	-	1	-	3	0,25
	50 i więcej	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	0,08
RAZEM												1200	100	

w których jedna ze stron pochodzi z poza granic parafii. Czynnikiem, który utrudnia jego precyzyjne ujęcie jest fakt, iż parafia ewangelicko-augsburska nie posiadała wyraźnie uformowanych granic terytorialnych. Fakt ten należy tłumaczyć tym, że ciągle napływ osadników, liczne migracje wewnętrzne wyznaczały granice parafii oraz jurysdykcję pastora plockiego, a wiele miejscowości nie wchodzących w skład parafii, w latach późniejszych stanowiły jej integralną część.

W związku z powyższym zjawisko to zaprezentuję w trzech wariantach:

a) gdy nowożeńcy należą do tej samej parafii,

b) gdy młody pochodzi spoza granic parafii,

c) gdy młoda pochodzi spoza granic parafii.

Podane liczby (patrz tabela: 7,8,9) wskazują wyraźnie na supremację małżeństw pomiędzy osobami należącymi do tej samej parafii (ponad 87%), natomiast pozostałe 12% to udział małżeństw w wariantach b i c (tabela 8,9). Nieco mniejsza, ale również wyraźna jest przewaga nowożeńców pochodzących z większych obszarów należących do parafii (ponad 75%). Oznacza to, iż luteranie płocki w pewnym sensie stanowili hermetyczną grupę społeczną, w której preferowano związki małżeńskie osób zamieszkujących okoliczne wiejskie obszary rodzimej parafii. Pewnym, ale

Tab. 7. Pochodzenie terytorialne nowożeńców w sytuacji gdy oboje należą do tej samej parafii (cykl 5-letni).

Lata	1809	1814	1819	1824	1829	1834	1839	1844	1849	1854	1859	Suma małżeństw na w/w obszarach	Udział procentowy małżeństw (w granicach parafii) [%]	% zawartych małżeństw
	1813	1818	1823	1828	1833	1838	1843	1848	1853	1858	1863			
młody - młoda														
wieś - miasto	1	1	1	-	-	2	2	3	-	4	3	17	1,1	0,96
miasto - wieś	1	1	3	7	4	3	6	2	4	7	3	41	2,6	2,3
miasto - miasto	18	29	33	36	40	34	46	24	22	15	17	314	20,3	17,8
wieś - wieś	31	51	36	74	106	124	155	139	137	150	171	1174	75,9	66,6
RAZEM												1546	100	87,6

Tab. 8. Pochodzenie terytorialne nowożeńców w sytuacji gdy młody pochodzi spoza granic parafii (cykl 5-letni).

Lata	1809 1813	1814 1818	1819 1823	1824 1828	1829 1833	1834 1838	1839 1843	1844 1848	1849 1853	1854 1858	1859 1863	Suma małżeństw na w/w obszarach	Udział procentowy małżeństw, w których młody pochodzi spoza parafii	% zawartych małżeństw w stosunku do ogółu
młody - młoda														
wieś - miasto	-	2	-	1	-	1	-	3	3	2	1	13	6,5	0,73
miasto - wieś	-	1	-	-	-	1	-	3	-	1	-	6	3	0,34
miasto - miasto	-	1	3	5	3	2	3	3	3	2	4	29	14,5	1,64
wieś - wieś	-	-	3	5	15	13	16	26	26	29	20	153	76	8,68
RAZEM													RAZEM	
201													11,39	

Tab. 9. Pochodzenie terytorialne nowożeńców w sytuacji gdy młoda pochodzi spoza granic parafii (cykl 5-letni).

Lata	1809 1813	1814 1818	1819 1823	1824 1828	1829 1833	1834 1838	1839 1843	1844 1848	1849 1853	1854 1858	1859 1863	Suma małżeństw na w/w obszarach	Udział procentowy małżeństw, w których młoda pochodzi spoza parafii	% zawartych małżeństw w stosunku do ogółu
młody - młoda														
wieś - miasto	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	1	71,4	0,05
miasto - wieś	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
miasto - miasto	-	2	-	-	-	1	-	-	-	-	-	3	21,4	0,17
wieś - wieś	-	2	-	-	2	-	3	1	1	1	1	11	71,4	0,62
RAZEM														
15														

jakże istotnym uzasadnieniem tak dużej dysproporcji jest struktura terytorialna społeczności luteran - czyli bezsprzeczna dominacja liczebna członków tej społeczności mieszkających poza miastem. Różnice te wraz z upływem lat stawały się coraz bardziej widoczne¹¹.

Wylaniający się obraz ukazujący - co prawda - w sposób zaledwie częściowy procesy demograficzne pozwala na dokonanie pewnych uogólnień charakteryzujących niniejszą społeczność. Zwraca uwagę stały wzrost, a następnie utrzymanie na pewnym poziomie liczby zawartych

związków małżeńskich, będący pochodną napływu kolonistów na interesujące nas obszary. Poza tym społeczność luteran należących do plockiej parafii stanowiła niemalże jednorodną strukturę pod względem zarówno wyznaniowym, jak i terytorialnego rozmieszczenia zawieranych małżeństw.

W związku z ograniczoną objętością niniejszego artykułu zagadnienia dotyczące urodzeń, zgonów stanowiących istotne uzupełnienie i rozszerzenie poruszanej problematyki omówię w następnej części artykułu.

PRZYPISY

- W. Pruss, *Spółczesność Królestwa Polskiego w XIX i początkach XX wieku*, „Przegląd Historyczny”, T. LXVIII, 1977, z.2, s.270; T. Stegner w monografii: *Polacy - ewangelicy w Królestwie Polskim 1815-1914. Kształtowanie się środowisk, ich działalność społeczna i narodowa*, Warszawa 1993 r., s. 6 - podaje, iż w tym czasie powstały parafie w: Iłowie (1775), Władysławowie (1776); Piaskach Luterskich, Węgrowie i Stawiszynie (1777); Nowym Dworze (1782); Michałkach, Rypinie, Lublinie i Golendzinowie (1784) oraz Suwałkach i Lipnie (1793).
- Chociaż jak podają: T. Stegner, *op.cit.*, s. 22 in oraz S. Gorski, *Niemcy w Królestwie Polskim - rząd polski sprzyjał polityce prokolonizacyjnej*, co potwierdza dekret z dnia 28 lutego 1809 roku nadający szerokie prawa i przywileje cudzoziemcom osiedlającym się w okolicach Księstwa Warszawskiego.
- S. Gorski, *op.cit.*, s.7; M. Żychowski, *Osadnictwo kolonistów niemieckich w Królestwie Polskim*, „Kwartalnik Historyczny”, R. LXIV, 1957, s.47in.
- Archiwum Główne Akt Dawnych, Centralne Władze Wyznaniowe, Akta dotyczące się Gminy ewangelicko-augsburskiego wyznania w Płocku 1808-18027, sygn. 1203, k.2 inn; Maria Kieffer-Kostanecka, *Płock w okresie od zaboru pruskiego do Królestwa Kon-*

- grewowego [w:] *Dzieje Płocka*, praca zbiorowa pod redakcją Aleksandra Gieysztor, Towarzystwo Naukowe Płockie, Płock 1978, K. Kłodawski, *Imigracja luteran w okolicy Płocka i jej wpływ na powstanie i rozwój terytorialny parafii ewangelicko-augsburskiej w Płocku*, „Notatki Płockie” nr 3/188, 2001r., s.13.
- Archiwum Państwowe w Płocku, Akta Urzędu Stanu Cywilnego Parafii Ewangelicko-Augsburskiej w Płocku, sygn.1 (od listopada)
- R. Gundlach, *Gedenkschrift zur 125 jährigen Jubiläumsfeier der evangelisch - lutherischen pfargemeinde, Płock 1929*. Znajdują się tam jedynie liczebne zestawienia bez określonego wyznania, stanu cywilnego małżonków. W związku z tym omówienie zagadnienia (tabele od 3 do 9) nie obejmuje lat 1796-1808.
- R. Friedenthal, *Marcin Luter*, Warszawa 1991, s. 235 in.
- Z. Holzer, *Demografia*, Warszawa 1989, s.167 in.
- Wszelkie zestawienia oparte są na badaniach własnych autora artykułu z wykorzystaniem ksiąg kościelnych parafii ewangelicko-augsburskiej w Płocku.
- A.P. w P., sygn. 18.
- Biorąc pod uwagę również małżeństwa gdzie jedno z nowożeńców pochodziło spoza granic parafii (tabela 8 i 9), dominują związki osób pochodzących ze wsi, odpowiednio (76%-tab.8 i 71.4%-tab.9).